

סימן י

תפילין וקריאת שמע

א. שלוש שיטות בראשונים בהבנת עדות השקר שבק"ש ללא תפילין

הקושי בשיטת התוס' בביאור עדות השקר שבק"ש ללא תפילין
איתא בגמרא (ברכות יד ע"ב): "אמר עולא: כל הקורא קריאת שמע בלא תפילין,
כאילו מעיד עדות שקר בעצמו. א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן: כאילו הקריב עולה
בלא מנחה וזבח בלא נסכים". ובתוס' (ד"ה ומנח) ביארו את דברי עולא: "כאילו מעיד
עדות שקר בעצמו – פירוש, באדון שצווה; שהוא קורא 'והיו לטוטפת' ו'לאות על
ידך' ואין", עכ"ל. וצריך להבין מהי המשמעות של עדות השקר בה'. דלכאורה הכוונה
היא שהוא מעיד על ה' עדות שקר'. אבל לכאורה אין כאן עדות על ה' כלל, וממילא
גם אין כאן עדות של שקר על ה'. והיה מקום לומר שקריאת שמע היא עדות על
הקב"ה שהוא מנהיג העולם וכו', ובתוך עדותו האדם גם אומר שהתפילין צריכות
להיות על ידו וראשו. והרי זו עדות שאינה מתקיימת, ויוצא אפוא שהוא מעיד על
הקב"ה עדות שקר, דיש כאן מעין עדות שבטלה מקצתה שבטלה כולה. אבל כל זה
חסר מאוד מן הספר בדברי התוס'. וגם קשה, דסוף סוף העדות על הקב"ה אינה
עדות שקר, ולכל היותר אפשר לומר שהיא בטלה בגלל החלק האחר שאינו מהווה
עדות על הקב"ה שהוא באמת עדות של שקר.

קשיים בהבנה שהפסוק מתאר מציאות ולא ציווי

והיה גם מקום לומר בדעתם שהבינו שהפסוק "והיו לטוטפות בין עיניך" הוא
תיאור של מציאות שהאדם מעיד עליה שהקב"ה אומר שהיא אמורה להתקיים.

1. בלישנא דקרא, המשמעות של הביטוי להעיד במישהו היא תמיד להתרות במישהו, כגון "העיד העד
בנו האיש" (בראשית מג, ג); "והועד בבעליו" (שמות כא, כט); "העדתי בכם היום כי אבד תאבדון"
(דברים ח, ט). ואולם בלישנא דחז"ל מופיע הביטוי הזה גם במשמעות של עדות על מישהו, כגון
(מכות ב' ע"א): "מעידין אנו באיש פלוני שהוא בן גרושה וכו', מעידין אנו באיש פלוני שהוא חייב
לגלות" וכו'. ולפי זה לכאורה צריך לומר שהוא מעיד על הקב"ה עדות שקר, דברור שלא שייכת
כאן המשמעות דקרא.

וכיון שבפועל היא אינה מתקיימת, מתגלה שעדותו על ה' היא עדות שקר. אבל גם על האפשרות הזאת קשות כמה קושיות: ראשית, הפסוק הזה איננו תיאור מציאות אלא ציווי. ולכן ברור שאין בזה שהאדם אינו מקיים את הציווי הכחשה לדברי ה'. ובאמת תוס' דווקא נוקטים לשון "האדון שצווה", הרי שהם דווקא מציינים את העובדה שזהו ציווי של ה' ולא תיאור עובדת. שנית, ממה נפשך, אם אכן הפירוש הנכון של הפסוק הוא כתיאור מציאות ולא כציווי, יוצא שברגע שאדם אינו מניח תפילין – כל מי שאומר את הפסוק הזה, ואפילו מי שמניח תפילין, כבר מעיד עדות שקר, כי זה לא נכון במציאות. ויתירה מזו, יוצא שהפסוק שהאדם קורא אותו הוא ח"ו פסוק לא נכון. ואם הפירוש הנכון הוא שזה ציווי ולא תיאור מציאות, אם כך אין כאן עדות שקר כלל, שהרי אליבא דאמת יש כזה ציווי, אלא רק שהוא לא מתקיים על ידי אותו אדם.

ביאור הלבוש לדברי התוס' והקשיים שבו

והלבוש (סי' כה ס"א) ביאר את דברי התוס' וז"ל: "ר"ל על ה' יתברך, והכי קאמר: כיון שאומר בק"ש והיה אם שמוע וגו' ונתתי מטר ארצכם וגו', ומשמע אבל אם לא תשמעו אינו נותן, הא חזינן שהוא יתברך נותן ואפילו אין אנו שומעין, שהרי הוא אינו מניח תפילין והקב"ה נותן מטר", עכ"ל. ולדבריו יוצא שעדות השקר היא דווקא בפרשה השניה ולא בפרשה הראשונה.

ואולם לכאורה דבריו קשים מאוד. ראשית, אם אכן על ביטול מצוות תפילין ישנו עונש של עצירת גשמים, היתה ירידת הגשמים מהווה ח"ו סתירה לתורה, אבל לא היתה בזה עדות שקר של הקורא ק"ש. דממה נפשך, אם זה מה שבאמת כתוב בפרשה, יצא ח"ו שאליבא דאמת מה שנאמר בה אינו נכון, וזה דבר שאי אפשר לאומרו. ואם זה לא מה שכתוב בפרשה, אזי הוא אינו מעיד עדות שקר. שנית, זה שהוא לא מקבל עונש מהקב"ה, זה לא אומר שהוא משקר. הרי יכול להיות שהקב"ה משלם לשונאיו אל פניהם להאבידם. שלישית, על ביטול מצוות תפילין לא נענשים בעצירת גשמים, וזה ודאי לא נאמר בפרשת והיה אם שמוע. בפרשה זו נאמר שמניעת הגשמים היא על כך שישראל יסורו, יעבדו אלוהים אחרים וישתחוו להם. ורק בסיום הפרשה נאמר שיש להניח תפילין, כך שאמירת והיה אם שמוע אינה מהווה עדות שנסתרת מירידת הגשמים. רביעית, הגשמים נמנעים מלירד רק כשכלל ישראל חוטא, ולא כשאדם מסוים נמנע מלהניח תפילין. חמישית, לשון התוס' היא: "שהוא קורא והיו לטוטפת ולאות על ירך ואין", ומבואר שהשקר הוא בסתירה שבין

הקריאה שלו ובין המציאות שאותה הוא נוהג, ולא בין הקריאה שלו לבין המציאות שמתקיימת בעולם.

אפשרות לפרש שהעדות נאמרת לה' והקושי שבה

ואפשר לומר בדעת התוספות שהביטוי "בעצמו" ו"באדון שצווה" אינו מתייחס לנושא העדות, אלא למי שמקבל את העדות ולמי שהעדות מיועדת עבורו. דבאמת כשנאמר שעדים מעידים בבית דין, אפשר להבין זאת במשמעות של תיאור מקום, אבל אפשר להבין זאת גם במשמעות של מי שמקבל את העדות ומי שהעדות מיועדת עבורו. והרי זה חוזר להוראת הלשון במקרא שהעדאה במישהו פירושה העדאה בפני מישהו שמקבל את ההעדאה הזאת, כמו "והועד בבעליו" (שמות כא, כט), שהכוונה שהיתה העדאה בפני הבעלים. וכן "העדתי בכם היום" (דברים ה, יט; שם ל, יט), שהכוונה היא שהוא מעיד בפניהם היום². ולפי זה הכוונה היא שהוא מעיד עדות שקר בפני ה' יתברך. והיינו משום שקריאת הפסוק על ידו המציינת את חיוב התפילין אמורה להיות מובנת במשמעות שהוא גם מקיים את החיוב הזה, וכדלקמן. ואם בפועל הוא אינו מקיים אותו, הרי הוא כמי שאומר דבר שקר ומרמה. וכיון שהוא אומר את הפסוק בפני ה', הרי שהוא מעיד עדות שקר בפני האדון שציווה. אך גם בפירוש זה יש קושי, דלכאורה אין דוגמה לכך בלישנא דחז"ל אלא רק בלישנא דקרא ובמשמעות אחרת.

ביאור דברי התוס'

ולכן נראה לומר בדברי התוס' שכל המשך הפרשה בשמע ישראל הוא התפרטות של העדות הראשונה שהאדם מעיד שה' הוא אלוקינו. והבנה זו מבוססת על כך שמשמעות קריאת פסוקי הציווי בדרך של קבלת עול מלכות שמים היא שהאדם מקבל על עצמו לקיים את מה שהוא אומר. ולפי זה אפשר להבין שמציאות זו שה' הוא אלוקינו מתגלה בכך שאנחנו עבדיו ואנחנו אוהבים אותו בכל לבבנו וכו' ועוסקים בתורתו ומקיימים מצוותיו כגון תפילין. וכאשר בפועל אדם אינו מקיים את מצות התפילין, יוצא שיש פגימה בגילוי אלוקותו עלינו. דבאמת כל מי שאינו מקבל עול מלכות שמים פוגם בגילוי אלוקותו של הקב"ה על ישראל. דאין

2. כמובן שיש הבדל במהות העדות: בלישנא דקרא העדות היא התראה ואזהרה וכנ"ל (ויעוין לעיל הערה 1), ובנידון דין המשמעות היא עדות רגילה.

מלכותו עלינו שלמה כשיש פורקי עול בישראל. ולכן יוצא שהעדות שהוא מעיד על אלוקותו של ה' ושהוא אחד נסתרת מעצם זה שאותו אדם שקורא אינו מקבל עליו כדבעי את אלוקותו.

הסבר רש"י והסבר רבינו יונה

ותר"י (ח' ע"א ד"ה כל הקורא) כתב וז"ל: "הפירוש הנכון כך הוא, דעולא סבירא ליה דכיון שהוא קורא וקשרתם לאות על ידכה והיו לטוטפת בין עיניך ואינו מניחון, נמצא שמעיד עדות שקר על עצמו, שמה שאומר אינו אמת. ואע"פ שעשה המצוה שיצא ידי ק"ש, אפילו הכי עבר עבירה מצד אחר, שהעיד עדות שקר על עצמו. ור' יוחנן ס"ל שאפילו המצוה עצמה אינה נעשית שלימה כיון שלא קבל עליו עול מלכות שמים, דה"ל כמי שמקריב תודה בלא מנחה וכו' כיון שקורא בלא קבלת מלכות שמים. מפי מורי הרב נר"ו, עכ"ל. ומבואר שבניגוד לתוס', הבין רבינו יונה ש"עצמו" היינו האדם ולא הקב"ה, והכוונה שהוא מעיד על עצמו. אבל משמעות עדות השקר שבדבר היא אותה משמעות כמו שהבינו התוס'. ורש"י (ד"ה כאילו) כתב: "בעצמו – לישנא מעליא". ונראה שהוא הבין את המילה כמתייחסת אל האדם וכהבנת רבינו יונה, אבל הבין את ההקשר כתוס' שבאמת אין הכוונה לאדם, ולפיכך הוא הסביר שהלשון תוקנה משום שרצו לנקוט בלישנא מעליא³.

ראשונים נוספים שנוקטים שעדות השקר היא דווקא בפסוק של התפילין

ומכל מקום המשותף לתוס' ולתר"י הוא שהם תולים את עדות השקר באמירת הפסוק "וקשרתם לאות על ידך" וכו' בלי תפילין, ולא בעצם העובדה שהאדם קורא ק"ש בלי תפילין. ולכן כשהוא קורא רק את הפסוק הראשון ולא את כל הפרשה הראשונה, נראה מדברי שניהם שהם מסכימים שאין איסור בדבר. ובזה פליג ר' יוחנן על עולא כפי שהסביר רבינו יונה, ור' יוחנן טען שהעדר התפילין בק"ש הוא דין בק"ש, והמצוה עצמה של ק"ש לא קוימה כדבעי. וכך מבואר גם בספר הנר (יד ע"ב ד"ה כאלו) בשם רבינו ברוך הספרדי וכן ברא"ה (יד ע"ב ד"ה אמר עולא), שהריעותא

3. ייתכן שיש אפשרות לפרש גם בדברי התוס' עצמם שזו היתה כוונתם, וכשהם כותבים: "פירוש באדון" וכו', היינו שבאים לבאר מהי המשמעות אליבא דאמת. אבל יותר נראה לומר כמו שהתבאר בדעתם.

היא בקריאת פסוקי התפילין דווקא. וכן מבואר באו"ז (ח"א סי' נג'). וכעין זה מובא בתשובה לרב האי גאון (הובאה בספר הנר ברכות יד ע"ב ד"ה כאלו ובתשוה"ג עמנ' סי' קנח), וז"ל: "אמר עולא: כל הקורא קרית שמע בלא תפילין כאלו מעיד עדות שקר בעצמו. מפרשי רבנן כינוי הוא זה, והכי קאמר, כאילו מעיד שאין התורה אמת, שהרי הוא אומר כי חייב הוא ואינו עושה", עכ"ל. ומבואר שעדות השקר היא בכך שמעיד שלמרות שכתוב בתורה שצריך להניח תפילין, אין לקיים את זה, ח"ו. והמילה "בעצמו" היא "כינוי", ובעצם הכוונה לה' ולתורתו, חס וחלילה, ויוצא שעדות השקר היא על כלל התורה, ולא רק על האדם או הציווי להניח תפילין, ואילו לפי הראשונים האחרים עדות השקר היא דווקא על האדם או הכתוב המצווה להניח תפילין.

קושי בשיטתם

ואולם לכאורה שיטתם של כל הראשונים הללו צריכה עיון. דמלשונם משמע שאין איסור בעצם העובדה שאדם קורא קריאת שמע בלא תפילין, ולכן בפסוקים הראשונים עדיין אין בעיה, וכל הבעיה היא רק עדות השקר שבקריאת הציווי על הנחת התפילין. ועל זה קשה ממה נפשך, אם אין איסור בכך שאדם קורא ק"ש ללא תפילין, מדוע הוא נחשב כמעיד עדות שקר בעצמו כשהוא מגיע לפסוק של התפילין. הרי לכאורה עצם העובדה שהוא קורא את פסוקי מצוות התפילין אינה מחייבת אותו להניח אותם בפועל באותה שעה. ואם יש איסור בכך שהוא קורא ק"ש בלי תפילין, היה צריך להיות בזה איסור גם בלי קריאת פסוקי מצוות תפילין.

מבואר באחרונים שעדות השקר היא רק בפסוק של התפילין

והנה, הטור (סי' מו אות ט) אחר שהביא את נוסח התפילה שאומרים לפני פרשת הקרבנות, כתב וז"ל: "ואומרים שמע ישראל וכו' ה' אחד. ורבינו יהודה החסיד היה רגיל לומר אחריו ברוך של כבוד מלכותו לעולם ועד, והיה מכוין לצאת בו ידי חובת ק"ש, משום שפעמים כשעושין קרובץ מתעכבים מקריאת שמע עד אחר זמנה. ואמר שהיה יוצא בזה, כדאיתא בברכות: 'שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד' זו היא קריאת

---

4. כך הוא בכ"י לונ' ואמס': "אמר עולא כל הקורא קריאת שמע בלא תפילין, מעלין עליו כאלו מעיד עדות שקר בעצמו, שנאמר: וקשרתם לאות על ידך והיו לטוטפות בין עיניך, והא ליכא". ובנדפס הכניסו את המילים שנאמר וכו' עד והא ליכא לסוגריים עגולים משום שהן אינן מופיעות בגמרות שלנו.

שמע של רבי יהודה הנשיא, "עכ"ל. והביאו הרמ"א (שם) וז"ל: "וטוב לומר בשחרית אחר שמע ישראל⁵ וגו' ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד; כי לפעמים שוהין עם קריאת שמע לקרותה שלא בזמנה, ויוצא בזה". והמג"א (שם סקט"ז) כתב וז"ל: "כי לפעמים כו' – פירוש, משום דלפעמים שוהין הציבור, לכן יאמרו בכל פעם, אך לא יכוון לצאת אלא אם כן ירא שהצבור יעברו זמן ק"ש". אבל כשלא יעברו מוטב לצאת ידי ק"ש עם הצבור ולקרות אותה כדינה בברכותיה ולסמוך גאולה לתפלה וכו'. ורש"ל [בתשובה (סי' סד סוד"ה אבל)] כתב לומר גם כן פרשה ראשונה של שמע, ונראה לי דדוקא כשירא שיתעכבו הצבור, "עכ"ל. אולם הישועות יעקב (שם סק"י) כתב על דברי המהרש"ל וז"ל: "ולי נראה הא דלא נהגו כן משום שהרבה רגילים להתפלל עד ברוך שאמר בלי תפילין, והקורא ק"ש בלי תפילין מעיד עדות שקר. שוב ראיתי שכן כתבו האחרונים", עכ"ל. ומבואר מדבריו כפי מה שעולה לכאורה מדברי התוס' ורבינו יונה, שהקפידא היא דווקא בפסוק העוסק במצות תפילין. ולכן כשיקרא רק את הפסוק הראשון אין איסור, ורק בקריאת הפרשה כולה יש לחשוש.

5. המדובר על אמירת פסוק שמע ישראל לפני קריאת פרשת הקרבנות, וכנ"ל בטור.
6. לגופם של דברי המג"א יש להעיר שלכאורה לא משמע כך מציטוט הטור בשם רבינו יהודה החסיד, דרק לאחר שהוא אומר שהיה מכוין לצאת בו י"ח ק"ש בכללות ובסתמא, הוסיף את הנימוק שלפעמים מתעכבים וכו'. ומשמע שלא רק האמירה של בשכמל"ו היתה תמיד אלא גם הכוונה לצאת. וכן נראה מדברי הב"י (סי' מו אות ט) שהבין שיוצאים בזה תמיד ידי חובה דאורייתא, וז"ל: "ועכשיו נהגו העולם לומר פסוק ראשון של ק"ש כרבי יהודה הנשיא משום דק"ש בציבור הוי אחר הנץ החמה ולכן קורין אותו פסוק קודם, שמא שעת קריאת אותו פסוק יהיה קודם הנץ החמה ואפילו אם יהיה אחר הנץ מכל מקום טוב למהר ולהקדים קריאת שמע דאורייתא כל מה שאפשר", עכ"ל. ומבואר בדבריו שכן נהגו תמיד ולא רק בעתים מסוימים. ואמנם בדברי הרמ"א ניתן לפרש את פירוש המג"א.

ואולם מקורו של הטור הוא בספר תשב"ץ קטן לר' שמשון ב"ר צדוק, שהיה תלמיד המהר"ם בדור שלפני הטור. ושם (סי' ריט) כתב וז"ל: "בברכות של שחרית מתכוין בשמע ישראל עד אחד. אחר כך אומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, כדי לצאת ידי חובתו, כי אמר שיש בספר שתקן רבינו ברוך ממגנצ"א, ששלח לרבינו יהודה חסיד ושאל היאך היה עושה בפסח ובשבועות ובנשואין שקריאת שמע נמשך לפעמים עד לאחר שלש שעות, ובכן עבר זמן קריאת שמע, ומתי היה פוטר עצמו מקריאת שמע. והשיב לו רבינו יהודה חסיד שהיה מתכוין לצאת ידי חובתו בשמע ישראל בברכות של שחרית, ואחר כך היה אומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, כדאיתא [במסכת ברכות (פרק) היה קורא]: שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד, וזו היא קריאת שמע של רבינו יהודה הנשיא. וכן פסקו התוספות שכן הלכה", עכ"ל. ונראה מדבריו שבאמת רבינו יהודה החסיד היה מתכוון כך רק בהזדמנויות המסוימות שבהן היה לו חשש לעיכוב זמן ק"ש, וכמו שהבין המג"א. אבל מנהג המהר"ם כפי שמובא על ידי תלמידו היה כך כל השנה, וכמו שהבין הטור.

וכן הדגול מרבבה (על המג"א שם) כתב: "ורש"ל בתשובה כתב לומר גם כן – ובחול אם עדיין לא הניח תפילין ודאי לא יכוין לצאת, כי הקורא ק"ש בלא תפילין מעיד עדות שקר", עכ"ל. וכן בהגהות רע"א (בשר"ע מהד' מ"י, סק"י) כתב על סוף דברי המג"א: "שיתעכבו הצבור – ולענ"ד צריך להניח תפילין, שלא יהיה כמעיד עדות שקר בעצמו. אחר כך מצאתי שכן כתב בספר תוספת שבת [בתחילת ספרו (ד' סוע"א במהד' תקס"ו, ו' ע"א במהד' תקכ"ז)] עכ"ל. ומבואר מדבריהם כדעתו של הישועות יעקב, וכפי שעולה מדברי התוס' ורבינו יונה וכו"ל, שעדות השקר נגרמת דווקא בגלל קריאת כל הפרשה. ולכן התעוררו להעיר את הערתם בעניין חשש עדות השקר דווקא על דברי הרש"ל שמובאים במג"א ולא על עיקר דברי הרמ"א. דדווקא באמירת כל הפרשה יוצא שהאדם מזכיר את הפסוק של התפילין ונכנס לבעיה של עדות שקר. ולכן הוא צריך שלא להתכוון לצאת ידי חובה בקריאה זו.

במשנה ברורה מבואר שעדות השקר היא אפילו בפסוק הראשון

ואולם המשנה ברורה (שם סק"ג) כתב וז"ל: "ויוצא בזה – עיין בדגול מרבבה וכן בחידושי רע"א שכתבו דבחול לא יכוין לצאת אלא אם כן הניח תפילין מקודם, דכל הקורא קריאת שמע בלי תפילין כאלו מעיד עדות שקר בעצמו. ופשוט דאם אי אפשר לו להניח תפילין עתה מאיזה ענין, אל ימנע מחמת זה המצות עשה דקריאת שמע, כי תפילין וקריאת שמע שתי מצות הם ואין מעכבין זה את זה, ואפילו איסורא ליכא. דלא אמרו כל הקורא קריאת שמע וכו', רק במזיד, ולא כשיש לו איזה אונס, כמו שכתב הלבוש" וכו', עכ"ל. ומדבריו מוכח שלדעתו האיסור לקרוא קריאת שמע ללא תפילין שייך אף אם קורא רק פסוק ראשון, שכן דבריו מוסבים על דברי הרמ"א שצריך לומר שמע ישראל ובשכמל"ו. ומוכח שאפילו על זה חל האיסור של הקורא קריאת שמע בלי תפילין. ואמנם לעיל מיניה (סק"א) כתב המשנ"ב שיש אומרים שצריך לקרוא את כל הפרשה הראשונה, ו"יותר טוב" שיקרא את כל שלוש הפרשיות, אבל כל זה אינו לעיכובא, וברור שלא על זה הוא מדבר בסק"ג. ולכאורה לא ברור מדוע הוא מזכיר את הדברים בשם הדגמ"ר ורע"א אחר שהם התייחסו דווקא לדברי המהרש"ל וכו"ל.

קושי בחידוש האחרונים שכשאינו מכוון לצאת אין עדות שקר

אמנם לכאורה דברי האחרונים צריכים עיון. מה מועילה העובדה שהאדם אינו מתכוון לצאת ידי חובתו בקריאה זו. אם קריאת הפסוק של מצות תפילין בלי

שהתפילין מונחות עליו מהווה עדות שקר, מה משנה העובדה שהוא אינו מתכוון לצאת ידי חובה בקריאת פסוקים אלה. ועוד יותר קשה לפי המשנ"ב שעדות השקר היא בעצם אמירת הפסוק של שמע ישראל ובשכמל"ו. דלכאורה בזה הוא אינו אומר דבר בעניין התפילין. ומדוע שתהיה בזה עדות שקר אם יתכוון לצאת ידי חובת ק"ש באותה שעה, ולא תהיה בזה עדות שקר אם לא יתכוון לצאת ידי חובה.

שיטת הרמב"ם וסיעתו: עדות השקר באי קבלת עול שמים

והנה, הרמב"ם כתב (הל' תפילין פ"ד הכ"ו): "אף על פי שמצוותן ללובשן כל היום, בשעת תפילה יתר מן הכל. אמרו חכמים: כל הקורא קרית שמע בלא תפילין, כאילו מעיד עדות שקר בעצמו; וכל שאינו מניח תפילין, עובר בשמונה עשה וכו'; וכל הרגיל בתפילין, מאריך ימים", עכ"ל. ומבואר מדבריו שהחויב לקרוא ק"ש בתפילין הוא דין בתפילין ולא דין בקריאת שמע. הרמב"ם פותח בכך שיש להקפיד על הנחת תפילין בשעת תפילה יותר מן הכל, ומוכיח את דבריו מדברי חכמים לגבי הנחת תפילין בשעת קריאת שמע (ולא בשעת תפילה). ונראה שהבין שבשעת תפילה וק"ש האדם מצוי בכובד ראש גדול וביישוב הדעת, ולכן אין מקום להיפטר מהנחתן באותה שעה. ואם גם בשעה זו הוא אינו מניח תפילין, פירושו של דבר שהוא אינו מקבל עליו כיאות את עול המצוות. ולכן הוא נחשב כמעיד עדות שקר, כי הוא אומר שהוא מקבל עול מלכות שמים ובאמת אין הוא מקבל אותו כיאות. ואמנם עדות שקר זו היא דווקא בשעת ק"ש, כי רק בה הוא מעיד על עצמו שהוא מקבל עול מלכות שמים. אבל מכאן ניתן ללמוד עיקרון גם על שעת התפילה, שיש בה חיוב מיוחד להניח תפילין, כיון שהיא שעה של כובד ראש ודבקות המחשבה. וכעין זה כתב הר"י מלוניל (ברכות ח' ע"א ד"ה מעיד): "מעיד עדות שקר בעצמו, שמעשיו הפך קריאתו, שהוא מקבל עליו עול מלכות שמים ובפיו ובשפתיו ואינו מקיים מצותו", עכ"ל.

ומעין זה מבואר במאירי (שם ד"ה מה שביארנו שקבלת) וז"ל: "חובה לאדם להקדים הנחת תפילין ולבישת ציצית קודם שיקרא את שמע, וכל הקורא ק"ש בלא תפילין, אם עשה זה דרך פרוק עול מצות תפילין או דרך זלזול, הרי הוא כאילו מעיד עדות שקר בעצמו, שהרי הוא מראה עצמו כמקבל עול מצוות והוא מפקיען", עכ"ל. והיינו כמו שהתבאר בדעת הרמב"ם, שעדות השקר היא בעצם העובדה שהוא מקבל על עצמו עול מצוות ובפועל הוא אינו מקיימן, ולא רק בכך שמזכיר את הציווי להניח תפילין. ואת הגדר של מה שכתב: "דרך פרוק עול מצות תפילין או דרך זלזול" נראה

שיש ללמוד ממה שכתב בהמשך (ר"ה מה שביארנו שהדברים), וז"ל: "מה שביארנו שהדברים אמורים במי שמיקל בהנחת תפילין דרך פירוק עול מצוות, הוא מפני שיש נמנעים מזה מצד אחר, והוא שהתפילין צריכים גוף נקי, ושצריך להזהר שלא יישן בהם ושלא יסיח דעתו מהם, וכל שכן שלא יתעסק בשום דבר לכלוך", עכ"ל. ומכאן ניתן להסיק שאם אדם נמנע מלהניח סתם מבלי סיבה מיוחדת של מצוה או זהירות מעבירה, חל על זה גדר של "פורק עול תפילין". ולכן נראה שהרמב"ם לא חולק עליו בזה. דאע"פ שהרמב"ם סתם ולא תלה את האיסור בדרך של פריקת עול דווקא, בכל זאת גם המאירי לא מתכוון שהאיסור חל רק בכהאי גוונא שהוא מבטא זלזול מיוחד וכו', אלא אי-הנחה סתם בלי סיבה כבר מהווה זלזול ופריקת עול, וכנ"ל. ולאידך גיסא נראה פשוט שהרמב"ם יודה שאין איסור להימנע מהנחת תפילין אם אדם רואה שאינו יכול לשמור על גוף נקי, או כשרואה שעובר זמן ק"ש או תפילה, וכדמוכח בגמרא מהמעשה ברב שקרא ק"ש לפני שהניח תפילין, כיון שהשליח קלקל ולא הביא לו את התפילין בזמן.

האיסור קיים אפילו בפסוק הראשון של קבלת עול מלכות שמים

ולפי זה ברור שהקפידא אינה מצומצמת לפסוק של תפילין המצוי בפרשה הראשונה של ק"ש, אלא אפילו בפסוק הראשון יש צורך להניח תפילין. ובאופן עקרוני אין זה משנה אם האדם קורא עכשיו ק"ש דווקא או שהוא מתפלל, שהרי גם בתפילה יש צורך להניח תפילין. ואמנם גדר זה של עדות שקר לא יתקיים כל עוד הקריאה שלו תהיה סיפור דברים בעלמא או קריאה ולימוד בנושאים שונים ולא קבלת עול מלכות שמים. ולכן הקפידא היא רק על קריאה כזאת שבה הוא מקיים את מצות קבלת עול מלכות שמים.

יישוב דברי התוס' ותר"י וסיעתם

ולפי מה שהתבאר בדעת הרמב"ם והמאירי ייתכן שיש ליישב גם את דעת התוס' ותר"י וסיעתם: גם הם הבינו שיש חיוב להניח תפילין לפחות בזמן קריאת שמע ותפילה, כיון שבזמן קצר כזה לא אמורה להיות בעיה של נקיות והיסח הדעת, וכפי שכתבו להדיא כמה ראשונים (הר"ד לעיל עמ' שסב ועמ' שעו, ובכללם התוס' בשבת מט ע"א ד"ה נטלם ורבינו יונה באגרת התשובה יום א' אות ג). ולכן גם לדעתם יש ביטול עשה כשלא מניחים תפילין כלל, אפילו בפסוק הראשון של ק"ש, אלא שהגנות המיוחדת של עדות שקר לא קיימת אלא רק כשקורא את פסוקי התפילין. והיינו משום

שאלבא דאמת המשמעות של הפסוק שקורא היא שצריך להניחן עליו לפחות בזמן ק"ש ותפילה. וכיון שהוא קורא את הפרשה הזאת כמי שמקבל על עצמו לקיים אותה, דכוונתו בקריאה לקבל על עצמו עול מלכות שמים כדרך המבוארת בפרשה, והוא אינו מקיים את מה שמתחייב ממנה, הרי הוא מעיד בזה עדות שקר. דמעשיו מוכיחים שאין הוא מקבל עליו עול מלכות שמים באמת. ובזה פליגי הרמב"ם וסיעתו עם התוס' וסיעתם: לדעת הרמב"ם עדות השקר היא בעצם קבלת עול מלכות שמים בלי תפילין, וכבר בפסוק הראשון יש בזה עדות שקר, וכנראה כך הבין המשנ"ב. ולדעת התוס' וסיעתם אמנם יש ביטול מצוה בעצם קריאת שמע בלי תפילין, אבל הגנות המיוחדת של עדות שקר מתקיימת רק בקריאת הפסוק המדבר על מצות תפילין. ומה שהתבאר לעיל שמשמע מדברי התוס' שאין איסור עד לפסוק העוסק בתפילין, יש ליישב שדברי התוס' לא מתייחסים לאיסור מצד הלכות תפילין אלא רק מצד עדות השקר. וכנראה כך הבינו הישועות יעקב וסיעתו.

ביאור חידוש האחרונים שעדות השקר תלויה בכוונה לצאת ידי חובה

ולפי זה אפשר להבין את חידוש האחרונים שכאשר אדם אינו מתכוון לצאת ידי חובתו בקריאה, אין הוא נחשב כמעיד עדות שקר. והיינו משום שכאשר הוא מכוון לצאת ידי חובה הוא אמור לקבל עליו עול מלכות שמים באותה קריאה. ומשמעות קבלת העול היא הסכמה ליישם בפועל את הדברים האמורים בפרשה. וכיון שאין הוא מקיים את מצות התפילין באותה שעה, יש בזה עדות שקר. לעומת זאת כשהוא אינו מכוון לצאת ידי חובה, אין הוא קורא את הפרשה אלא כסיפור דברים בעלמא. דאין כאן אלא רק תיאור שבחם של ישראל ושמחה בזכות להיות שייכים לישראל: "אשרינו שאנחנו משכימים ומעריבים ערב ובקר ואומרים פעמים בכל יום שמע ישראל" וכו'. ואין זה אומר שבאותה שעה אנחנו אמורים גם לקיים בפועל את הנאמר בפרשה. ולכן אין בזה גנות של עדות שקר, אע"פ שברור שאם הוא היה יכול להניח תפילין באותה שעה והוא אינו מניח, הוא עובר על המצוה, דאין לו סיבה להיפטר מקיום המצוה באותה שעה.

אמנם אכתי צ"ע, דממה נפשך, אם הוא היה יכול להניח תפילין באותה שעה, ומסיבה שאינה מוצדקת הוא לא מניח, מדוע מורים לו תקנה שלא לכוון לצאת ידי חובה. והיה צריך לומר לו להניח ולתקן את עיקר הבעיה שבמעשיו. ואם הוא לא יכול להניח מסיבה מוצדקת, מדוע שלא יקרא בלי התפילין. ומתוך דברי הישועות יעקב נראה שרבים היו נוהגים שלא להניח תפילין אלא רק לפני ברוך שאמר. ואולי

זה היה חלק מהרפיון הכללי בקיום המצוה, שמיעטו לקיימה כדבעי, כפי שהובאו לעיל (עמ' שעה-שעו) דברי הראשונים שכתבו שמצוה זו רפויה בידינו. וכבר בתשובת רב נטרונאי גאון (סי' ט) מתואר מנהג להניח תפילין רק לפני ברוך שאמר ולא קודם לכן⁷. ולכן הורו להם האחרונים תקנתא שלפחות לא יתכוונו לצאת ידי חובה כדי שלא תצטרף לכך גם גנות של עדות שקר.

לדעת הבן איש חי גם כשלא מכוון לצאת יד"ח דאורייתא נחשב כמעיד שקר

ובבן איש חי (ש"ר וירא אות ב) כתב וז"ל: "אחר שלבש הטלית יניח תפילין מיד, קודם פרשת עקידה, כדי שיהיו עליו בשעת קריאת שמע דקרבת, שהיא חיוב, ואמרו רבותינו זכרונם לברכה: כל הקורא קריאת שמע בלא תפילין, כאלו מעיד עדות שקר על עצמו", עכ"ל. ואמנם עיקר חיוב הנחת תפילין הקיים בכל זמן התפילה, ודאי שקיים גם בשעה שהאדם קורא את פרשת הקרבנות. אבל לכאורה קשה על מה שכתב שיש בקריאה זו עדות שקר, דאפילו לפי מה שהתבאר בדעת הרמב"ם שהאיסור לקרוא ק"ש בלא תפילין שייך גם כשאומר פסוק ראשון בלבד, מכל מקום בקריאה זו שאיננו מכוון לצאת בה ידי חובה לא שייכת לכאורה עדות שקר, כיון שהאדם אינו מקבל עליו בהכרח עול מלכות שמים. אמנם נראה דהחיוב בקריאה שמזכיר הבן איש חי מתייחס למה שכתב (שם מקץ אות ז): "כשיגיע לקריאת שמע קודם פרשת התמיד, יזהר לומר פסוקים: שמע ישראל וגו' ובשכמל"ו, בכונה גדולה. כמו קריאת שמע דיוצר, הן בסגירת עיניו, והן במסירת נפשו, בתיבת אחד, כי זו היא חיוב מדרבנן, ויכוין לקיים מצות קריאת שמע מדרבנן, ויש בה צורך גדול בתיקון התפלה, דאין אנחנו יכולים להשלים תיקון הנעשה בקריאת שמע דיוצר, אלא בצירוף קריאת שמע זו", עכ"ל. ואף שלכאורה יש להקשות טובא על כך שכתב שיש בקריאה זאת חיוב מדרבנן ובפרט על מה שהצריך כוונה מיוחדת לצאת ידי חובת דרבנן זו, מכל מקום לשיטתו האדם אמור ממש לקבל על עצמו עול מלכות שמים. ולכן המציאות של עדות שקר שייכת גם בקריאה כזאת, דכדי שתהיה מציאות כזאת אין הכרח שהחיוב יהיה מדאורייתא דווקא.

7. ומדבריו נראה שאף התפילה בתפילין אינה נמשכת זמן רב, ואינה כוללת את כל פסוקי דזמרה, דכתב: "מניח תפילא של יד וכו', מניח תפילא של ראש וכו', ומברך ברכה הראשונה של הליל שהוא ברוך שאמר עד מלך גדול בתושבחות, ופורס על שמעי".

חידוש הרמ"ע מפאנו שלר' יוחנן אין צורך שיניח בשעת ק"ש והלכה כמותו
והרמ"ע מפאנו בספרו הלכות אלפסי זוטא (ברכות יד ע"ב) כתב וז"ל: "אמר עולא:
כל הקורא קריאת שמע בלא תפילין, כאילו מעיד עדות שקר בעצמו. פירוש, אם יש
לו, אפילו ידי קריאה לא יצא. אבל ציצית לא איפסקא ליה, דבארבע כנפות תליא
מילתא. ור' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן: כאילו הקריב תודה בלא מנחה, זבח בלא
נסכים. וכפל הדמיון לשתי תפילין, של ראש ושל יד. ואי אית ליה בגד של ארבע
כנפות וקרא בלא ציצית, אף אנו נאמר כאילו הקריב עולה בלא נסכים. ובכולם (לר'
יוחנן) יצא ידי קריאה, שהרי אדם מביא קרבנו היום ונסכיו אחר עשרה ימים (מנחות
טו ע"ב), הכא נמי מניח ציצית ותפילין אחר שעה ואינו חוזר וקורא. והלכה כר'
יוחנן", עכ"ל.

קשיים רבים בשיטתו

וראשית דבר יש להעיר שרוב ככל הראשונים הביאו את דברי עולא להלכה.
ראשונים רבים הביאו רק את דברי עולא להלכה, והשמיטו את דברי ר' יוחנן בעניין
התודה והנסכים: תשובות הגאונים שערי תשובה (סי' קנג), הרמב"ם (שם), התוס' (שם)
הראב"ה (ח"א סי' נא), המרדכי (ברכות סי' נג), האורחות חיים (הל' תפילין אות א; ובכלבו
סי' כא, בהנד"מ ח"א עמ' תמב) ושבלי הלקט (ענין התפילין). ולעומת זאת האור זרוע (הל'
ק"ש סי' נג), האשכול (מהד' אל; צו ע"ב), תלמיד רבינו יונה (שם) והמאירי (שם ד"ה מה
שביארנו שקבלת) הביאו את שניהם.

ובתלמיד רבינו יונה כתוב לכאורה להדיא ההיפך מדברי הרמ"ע מפאנו. תר"י
(שם) מנגיד בין עולא ובין ר' יוחנן ואומר: "דעולא סבירא ליה וכו' נמצא שמעיד
עדות שקר על עצמו, שמה שאומר אינו אמת ואע"פ שעשה המצוה שיצא ידי קריאת
שמע, אפילו הכי עבר עבירה מצד אחר שהעיד עדות שקר על עצמו. ור' יוחנן ס"ל
שאפילו המצוה עצמה אינה נעשית שלימה כיון שלא קבל עליו עול מלכות שמים,
דהוה ליה כמי שמקריב תודה בלא מנחה" וכו', עכ"ל. הרי שדווקא בדעת עולא הוא
הבין שהמצוה נעשית כתקנה ויש לו עבירה מצד אחר. ודווקא לדעת ר' יוחנן יש
פגם במצות קריאת שמע עצמה.

ומה שכתב הרמ"ע שלדעת עולא לא יצא ידי חובה הוא לכאורה קשה מאוד,
ולא מצינו דבר זה בכל הפוסקים, ולכאורה אין זה מוכח כלל מתוך דברי עולא. וגם

8. ומיהו לעיל מיניה (סי' מד) הביא את דברי ר' יוחנן שלא בהקשרם.

מדברי הראשונים מלבד תר"י נראה שאין ליצור נפק"מ מעשית בין עולא לר' יוחנן, ובפשטות ההבדל ביניהם הוא רק בכך שעולא אומר שזה מעשה שלילי ואילו ר' יוחנן אומר שזה מעשה לא מושלם. וכיון שאין נפק"מ בין הדעות לא טרחו הראשונים לפסוק ביניהם ולהכריע. והסיבה שחלק מהם הביאו את דעת עולא ולא הביאו את דעת ר' יוחנן היא שהם לא רצו להאריך בדבר, והסתפקו במימרה אחת שמבטאת את האיסור.

ואמנם לפי הראשונים התולים את עדות השקר בקריאת הפסוק המדבר על הנחת תפילין, ייתכן ויש מחלוקת ביניהם. שלעולא הפגם הוא רק בפסוק ההוא ואילו לר' יוחנן קיים פגם בכל קריאה שבה האדם מקיים את המצוה. ואולם לפי מה שהתבאר בדעת הרמב"ם שגם לעולא הפגם הוא בזה שהאדם קורא את קריאת החובה בלי תפילין, יצא שאין מחלוקת בין עולא לר' יוחנן גם בעניין זה.

ב. מנהג אשכנז והכרעת ההלכה

שיטת האחרונים שהצדיקה את המנהג לקרוא ק"ש בזמנה בלי תפילין

והנה, המנהג שהתפשט מאוד בארצות אשכנז היה לקרוא ק"ש בזמנה בלי תפילין, ולאחר מכן לקרוא בציבור ק"ש שלא בזמנה עם תפילין ולהתפלל. והרבה אחרונים התייחסו למנהג הרווח הזה והצדיקוהו ונקטו שאין לחשוש לעדות שקר אם האדם מתכוון להניח תפילין בהמשך היום, ואפילו אם אין לו אונס שמונע ממנו להניח תפילין באותה שעה⁹. ובספר עמק יהושע אחרון (קנט ע"א-ע"ב) הביא את דברי הב"י (סי' מו אות ט): "ואפילו אם יהיה אחר הנץ מכל מקום טוב למהר ולהקדים קריאת שמע דאורייתא כל מה שאפשר", עכ"ל. וביאר את הדבר על פי הסוד לפי מה שכתב המקדש מלך (על זוהר פרשת בלק קפו ע"א, עמ' קי בהנד"מ) שבליילה שורה על האדם רוח טומאה והיא אינה עוברת אלא כשקורא קריאת שמע. ומקורו בזוהר (זוהר חדש ויקרא עז ע"א) ובכתבי האר"י ז"ל (שער הכוונות, דרושי קריאת שמע). וכתב עוד

9. בין האחרונים שנקטו כך, מלבד אלו שמובאים לקמן: שואל ומשיב (תנינא ח"ג סי' עב), תורת יקותיאל (מהד"ק סי' יא) בשם הדברי חיים, ומהרש"ם (ח"ג סי' שנט). ולקמן מובאות הטענות העיקריות כנגד דבריהם. ויש להעיר שבשואל ומשיב שם נקט שהיה צריך להניח תפילין בתחילה ולקרוא קריאת שמע, ושוב לחלוץ עד זמן התפילה ולהניח שוב, אבל "קשה להניח תפילין ולהסירם" ולכן חשיב אונס ומותר כפי שטען הלבוש, עכ"ד. ולכאורה קשה מאוד לומר שקשה להניח תפילין ולפטור מסיבה זאת. ולכאורה זו עצלות בעלמא.

העמק יהושע אחרון וז"ל: "ואין לחוש במה שקורא קריאת שמע בלא תפילין, כי מה שאמרו רבותינו ז"ל הקורא קריאת שמע בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר, דווקא אם אינו מניח תפילין כלל, אבל אם מניח תפילין אחר כך מותר לקרות ק"ש בלא תפילין, וכן אמר הרב הקדוש רבינו יעקב יצחק מלובלין זצלה"ה, והביא ראיה מדאמרין בגמרא הקורא קריאת שמע בלא תפילין כאילו הקריב זבח בלא נסכים, והרי ק"ל (מנחות טו ע"ב) המקריב זבח היום מביא נסכים אפילו למחר, כן הכא אם מניח תפילין אחר כך לית לן בה. וכן הסכים הלבוש והרב התניא בשו"ע. וכן נהגו כל צדיקי וגאוני הדור לומר מיד כל השלוש פרשיות, כדברי המקדש מלך והפר"ח הנ"ל, עכ"ל. וכן כתבו עוד כמה אחרונים כדבריו וחלקם גם תלו את הדבר בשמועה מהגה"ק החוזה מלובלין זצ"ל¹⁰. ובזה חלקו האחרונים הללו על סיעת האחרונים הראשונה הנ"ל שקבעה שאפילו שיניח תפילין בהמשך, אין לו לומר את פרשת שמע שלפני הקרבנות ולכוון בה לצאת ידי חובה, משום שבפועל באותה שעה אין עליו תפילין וחשיב כמעיד עדות שקר.

קשיים רבים בשיטתם

אולם לכאורה קשה מאוד לקבל את ההבנה שהעובדה שהאדם יניח תפילין בהמשך היום תוציאנו מדין עדות שקר כבר באותה שעה. אם אכן היה אפשר להניח תפילין במשך היום, וזה היה מוציא מידי עדות השקר, ועדות השקר היא רק בכגון שהוא לא יניח תפילין גם אחר כך כל היום, לא היה מקום לנסח את הדברים בלשון: "כל הקורא קריאת שמע בלא תפילין", אלא היה צריך לומר במפורש כל הקורא קריאת שמע ולא הניח תפילין באותו יום וכו'. ומלבד זאת לא היה צורך לומר שהוא כאילו מעיד עדות שקר או כאילו מקריב עולה בלא מנחה, אלא היה צריך לומר את הדבר החשוב והחמור יותר, שהוא בפועל ממש מבטל מצות עשה של תפילין, דהוא אינו מניח תפילין לא בזמן קריאת שמע ולא בזמן אחר באותו יום (ויעוין בזה לעיל

10. כן כתב בשמו גם בשו"ת בית יצחק (או"ח סי' יז אות ג). ויש להעיר הרבה על דבריו, אבל אכמ"ל. ולכאורה יש קושי גדול בדברי האדמו"ר מקוצק זצ"ל בספר אהל תורה (מא ע"א אות רעו; עמ' צ' במהד' תשי"ט) שהקשה מדוע הרמב"ם הביא דווקא את הטעם של ר' יוחנן ולא את הטעם של עולה. ותירץ שלפי ר' יוחנן מצות ק"ש מתקיימת גם בלי תפילין, ואחר כך יכול להשלים כמו בעולה ונסכים. ולפי זה הצדיק את המנהג לקרוא ק"ש בזמנה בלי תפילה ותפילין, ואחר כך להשלים אותה שלא בזמנה. וכל זה קשה לכאורה, אחרי שהרמב"ם דווקא מביא את עולה ולא מביא את ר' יוחנן (מלבד מה שמבואר בתלמיד רבינו יונה שהבנה בר' יוחנן ועולה היא להיפך, וכנ"ל עמ' שפז). ומהערות המהדירים שם בסימנים אחרים נראה בעליל שהדברים המובאים שם הם משלו ממש ולא רק מפי השמועה, וצע"ג.

עמ' שפב). וגם קשה לומר כך בגלל ההקשר של המימרות לעיקר הסוגיה. דברי עולא ור' יוחנן מוסבים על דברי הגמרא קודם לכן, שרב הניח תפילין וקרא קריאת שמע והתפלל. ורואים שם שיש הקפדה על הסדר, שיהיה דווקא באופן שקריאת שמע באה לאחר הנחת תפילין. והגמרא הקשתה על רב ממקרה אחר שבו הקדים קריאת שמע לתפילין והוצרכה לתרץ שהשליח שלו קלקל ואיחר להביא לו את התפילין. וגם בהמשך הסוגיה הגמרא מדברת בשבח מי שמניח תפילין ואחר כך קורא קריאת שמע. ומוכח מכל זה שלא סגי בהנחת תפילין אחר כך במשך היום, אלא יש קפידא על כך שיניח קודם לקריאת שמע.

ומה שכתב שכן הסכימו הלבוש וש"ע הרב, זה לכאורה אינו. הלבוש (סי' נח ס"ב) כותב להדיא: "ראיתי יש טועין, כשאין להם ציצית או תפילין בבוקר או כשהם בדרך ואינם יכולים להניחם מחמת קור וצינה, אינם רוצין גם כן לקרות קריאת שמע בזמנה וכו'. אבל נ"ל שהוא טעות גמור בידם, דודאי לעולם יש להקדים קריאת שמע בברכותיה בזמנה בכל מה שיכול, ואפילו אין לו ציצית בבגדו ולא תפילין בראשו ובזרועו. ואע"ג דאמרין וכו' כל הקורא ק"ש בלא תפילין הרי הוא מעיד עדות שקר בעצמו, אינו אלא אסמכתא בעלמא, ולא אמרו כן אלא במזיד, אבל כשיש לו אונס שאין לו תפילין או ציצית מוטב הוא שיקרא קריאת שמע בזמנה בברכותיה אפילו בלא ציצית ותפילין משיעבור זמנה" וכו', עכ"ל. הרי שמבואר להדיא בדבריו כפי שהבינו המשנ"ב לעיל, דהיינו דווקא במציאות של אונס, בזה התיר לקרוא ק"ש בלי תפילין, אבל בלי אונס לא התיר. וכן כתב בשו"ע הרב (סי' כה ס"א): "ואחר שלבש טלית מצויצת יניח תפילין מיד כדי שיהיו עליו בשעת קריאת שמע ותפלה, שכל הקורא קריאת שמע בלא תפילין כאילו מעיד עדות שקר על עצמו, שהוא אומר וקשרתם לאות וכו' ואינו מקיים", עכ"ל. הרי שגדר הדין הוא להיותן עליו בשעת ק"ש ותפילה ולא בהמשך מהלך היום בזמן כלשהו. ושמא גם המיוחס להגה"ק החוזה מלובלין זי"ע לא יצא מפה קדוש כפי שהבינוהו, אלא כוונתו היתה רק להתיר לקרוא כשהוא אנוס ואין לו אפשרות להניח תפילין.

אין להשוות בין גדרי ק"ש ותפילין לגדרי עולה ונסכים

ויתירה מזו, נראה לכאורה שאין מקום להשוות בין גדרי הבאת נסכי הקרבן לגדרי ק"ש ותפילין. ונראה פשוט שר' יוחנן לא בא לומר שיש השוואה מדויקת בין ק"ש ותפילין ובין זבח ונסכים ושהגדרים אותם גדרים, אלא הוא רק בא לומר באופן כללי את העיקרון שהוא כמי שמביא חלק מהמצוה והוא לא משלים אותה. הגע עצמך, וכי באמת יהיה אפשר להניח תפילין לאחר עשרה ימים. והרי האחרונים

עצמם הוכיחו מהגמרא (מנחות שם) שאפשר להביא את הזבח ביום הראשון ואת הנסכים לאחר עשרה ימים. ועל כרחק שאין הכוונה להשוות בין גדרי הדברים, אלא רק להשוות באופן עקרוני, שהמצוה לא הושלמה וחסר בה מרכיב בסיסי, וכמו שביאר רבינו יונה וכו"ל. ולכן גם לא הוצרך הרמב"ם להביא את דברי ר' יוחנן, דאין נפ"מ לדינא ולהלכתא בין עולא ור' יוחנן.

דחיית האפשרות שתלמוד תורה יועיל במקום תפילין

ובשו"ת ארץ צבי (פרומר; סי' לג) טען בתחילה שלפי האמור במכילתא (בא, מסכתא דפסחא פרשה יז; הובאה לעיל עמ' שסא ואילך) שכשעוסק בתורה הרי הוא כמניח תפילין, האדם יכול לצאת מידי האיסור של עדות שקר בקריאת שמע בלי תפילין, אם יכוון לצאת ידי חובת לימוד תורה בקריאת שמע, ואז ייחשב כמי שמניח תפילין. והעמיד את הדין שקורא ק"ש בלי תפילין כמעיד עדות שקר דווקא בכה"ג שאינו מכוון לצאת ידי חובת לימוד תורה. וחידש שבסתמא דמילתא לא יוצא יד"ח מצות ת"ת כשקורא ק"ש אלא אם כן מתכוון לכך להדיא. ובזה השיא עצה ולימד זכות על המנהג שלא להניח תפילין בשעת קריאת שמע שקורא כדי לצאת ידי חובה בזמנה, שמכוונים גם לצאת ידי חובת לימוד תורה ואז נפטרים מתפילין.

ויש להקשות כמה קושיות על דבריו: ראשית, מבואר בכמה מקומות שבקריאת שמע מקיימים מצות ת"ת, ויעוין בזה בטל חיים (ק"ש ותפילה סי' א). והא דהצריך הירושלמי לשנות על אתר כדי לצאת באהבה רבה ולא הסתפק בקריאת שמע עצמה, מבואר (ט"ח שם עמ' תקפט) שהוא משום שהברכה אינה מסוימת ומיועדת למצות תלמוד תורה שנוהגת כל היום, ובסתמא היא מסוימת ועומדת למצות קריאת שמע. שנית, רבו הראשונים שכתבו דליתא להאי מכילתא. וגם מי שקיבל אותה להלכה העמידה באוקימתות שונות, וכפי שהתבאר לעיל (עמ' שם). ומוסכם על הכל שבזמן ק"ש ותפילה האדם לא נפטר מתפילין¹¹. ואף אחד לא תלה את החיוב דווקא בכגון שהאדם לא מתכוון לצאת ידי חובת לימוד. שלישית, זו אוקימתא בדין קורא ק"ש בלא תפילין, ואין סיבה להניח שבסתמא דמילתא הוא לא מקיים את מצות תלמוד תורה. רביעית, הטעם לעדות השקר שייך באותה מידה גם כשמכוון לצאת ידי לימוד תורה. ואדרבה, בפרשה מוזכרת גם מצות לימוד תורה וגם מצות תפילין. חמישית, לשיטתו מדוע שאדם יצטרך להניח תפילין גם כשקורא ק"ש לאחר זמנה. הלא תמיד אפשר לכוון לצאת ידי חובת לימוד תורה, ובכך יהיה פטור תמיד מן התפילין.

11. ומיניה וביה מוכח שלא סברו שק"ש איננה נחשבת לימוד, דאי לאו הכי לא היה צריך לחדש שעכ"פ בשעת ק"ש חייב.

דחיית הראיה מהידושלמי שהנחה בהמשך היום מועילה למפרע

לאחר מכן הביא הארץ צבי את דברי הירושלמי (ר"ה פ"ד ה"ח): "שמעה ה' צדק' (תהלים יז, א), זו קריאת שמע. 'הקשיבה רנתי', זה רינון של תורה. 'האזינה תפילתי', זו תפילה. 'בלא שפתי מרמה', זה מוסף. מה כתיב בתריה, 'מלפניך משפטי יצא' (שם, ב). וביאר המהרש"א (ע"ז ד' ע"ב, חידושי אגדות ד"ה לא ליצלי) שכשם שהקורא ק"ש בלא תפילין הוא כמעיד עדות שקר בעצמו, כך אף האומר "יום תרועה" בתפילת שחרית הוא כמעיד עדות שקר בעצמו, שהרי לא תקע. ולכן קורא הירושלמי לתפילת מוסף "בלא שפתי מרמה", כיון שבתפילה זאת הוא כבר תקע. וכתב על זה הארץ צבי: "ולכאורה קשה, דאם כן איך מותר להתפלל שחרית בלי תקיעה, כיון דמעיד עדות שקר. וצריך לומר דאחר כך במוסף מתקן שאומר פסוקי תרועה ותוקע, והכא נמי כשאומר אחר כך ק"ש בתפילה¹² מתקן זה", עכ"ל. אולם נראה שאין הנידון דומה לראיה ויש לחלק, משום שדווקא לגבי תקיעות שאמורות להיות לאחר תפילת שחרית, שפיר מתקן הדבר למפרע, דאיגלאי מילתא שזה שאמר שהוא יום תרועה אכן מתקיים. דהמשמעות של יום תרועה היינו שבאותו יום תהיה תרועה. ואין הכרח שהתרועה תהיה דווקא כבר בשעת שחרית. אבל תפילין שצריכות להיות מונחות עליו בשעת קריאת שמע וכנ"ל, דהא באותה שעה אין לו פטור להימנע מהנחתן בגלל היסח הדעת, לא ניתן לתקן את הדבר למפרע כשלא הניחם בשעת ק"ש, ומשום שאף אם יניחם לאחר מכן, לא יכול להתגלות למפרע שהקריאה שלו היתה עם תפילין.

הוכחת האשל אברהם מהנחת תפילין בתשעה באב

ובספר אשל אברהם (בוטשאטש; מהד'ת סי' כה ס"ד) כתב וז"ל: "אודות קריאת שמע בלא תפילין כמעיד וכו', יש לומר שכל שאמר קריאת שמע בהיות תפילין עליו, גם אם היה אחר זמן קריאת שמע וכו', מכל מקום יצא מכלל כאלו עדות שקר. ומוכרע כן מצד הנהוג בתשעה באב שאין מניחים תפילין רק במנחה, וגם אז נזהרים ודאי מכעדות שקר (ומ"ש בשם גדול אחד ז"ל שהניח בצינעה בשחרית, יש לומר מצד זירוז וחיבוב מצוה שלא להשהות גם אז). ורק אם עבר כל היום ולא אמר קריאת שמע בהיות תפילין עליו, אז הוה ליה כעדות שקר", עכ"ל. ובאמת בשו"ע

12. ומניח תפילין כדרכו בשעת תפילה, וייתכן שצ"ל ק"ש בתפילין.

(סי' לח ס"ו) פסק שחייבים להניח תפילין בתשעה באב, ועם זאת כתב (סי' תקנה ס"א) שנוהגים להניח רק במנחה. ומכאן שלא חוששים שיקרא קריאת שמע ללא תפילין בשחרית, כיון שבמנחה יתקן זאת למפרע. ומזה הוכיח האשל אברהם שבכל יום אפשר לסמוך על כך שיניח בהמשך היום ויתקן למפרע את מה שקרא ק"ש קודם לכן בלי תפילין.

בתשעה באב יש מעין אבלות יום ראשון

ואולם נראה שהמנהג שלא להניח תפילין בתשעה באב שחרית הוא משום שהראשונים ראו אותו כמעין ממוצע שבין אבלות יום ראשון ובין אבלות שאר הימים. והמהר"ם מרוטנבורג כתב (ה"ד ברא"ש תענית פ"ד סי' לז): "ונראה דבתשעה באב אין להניח תפילין כמו ביום ראשון דאבל דאין יום מר יותר ממנו יום קבוע בכיה לדורות", עכ"ל. והרמב"ם כתב (הל' תעניות פ"ה ה"א): "מקצת חכמים נוהגין שלא להניח בו תפילין בראש", עכ"ל. ולכן ברור שאין כאן חשש של עדות שקר, והרי הוא כמי שנמנע מלהניח תפילין כשגופו אינו נקי או בשבת. וכאשר מניחים את התפילין במנחה¹³, לא מתקנים למפרע את הקריאה שהיתה ללא תפילין בשחרית, אלא פנים חדשות באו לכאן, וכיון שתוקף דין האבלות הופג קמעא, חזר וניעור חיוב התפילין באותה שעה. אבל במקרה שעליו דיברו האחרונים שאדם יושב ולומד בבית הכנסת ומחכה לבוא הציבור, וכשרואה שעומד להגיע סוף זמן ק"ש קוראה לבדו בלי תפילין, אין מקום להקל בכך. דכיון שהוא יכול להפסיק מלימודו מעט לפני כן ולהניח תפילין ולקרוא ק"ש בזמנה כשהתפילין עליו, אם לא יעשה כן ויקרא ק"ש בלי תפילין ויסתמך על מה שיניח תפילין בשעת התפילה בציבור, יש עליו קפידא שנראה כמעיד עדות שקר בעצמו.

13. נראה שאין צריך לחכות עד לתפילת מנחה, ואפשר להניח את התפילין כבר מזמן מנחה גדולה, חצי שעה לאחר חצות היום. ועל הגר"א נאמר (מעשה רב אות ר): "ותיכף אחר קינות אפילו קודם חצות מניח תפילין".

לימוד זכות שהיה אפשר ללמד על המנהג

ומסתבר לומר שלימוד הזכות שהיה אפשר ללמד על המנהג הרווח הוא יונק מהלימוד זכות הכללי שיש במנהג שחדלו מלהניח תפילין כל היום. וכנראה נחלשו הדורות וכבר לא היתה להם מנוחת הדעת להניח תפילין ולהישמר מהיסח הדעת כנדרש. ולכן צמצמו את זמן ההנחה לפרק הזמן הקצר ביותר שהיה אפשר שהוא זמן ק"ש ותפילה. וכיון שנוצרה מציאות של קריאת שמע כפולה, אע"פ שמצד האמת היה ניתן לשמור על כובד ראש בשתי הקריאות בשווה, בכל זאת מצאו בנפשם שהם יכולים לקיים את המצוה רק בקריאה אחת. וזו הסיבה שגם לא נהגו להניח בתפילת מנחה. דלכאורה אותו כובד ראש הקיים בתפילת שחרית היה צריך להתקיים ולהועיל גם בתפילת מנחה. והשתא דאתינן להכי, מובן מדוע לא היתה בזה עדות שקר, דהשקר הזה תלוי בכך שהיה צריך לקיים את המצוה באותה שעה והוא אינו מקיים אותה. אבל כיון שהם הבינו שהם לא אמורים לקיים את המצוה באותה שעה, ממילא לשיטתם גם לא היתה בזה עדות שקר. ומכל מקום כל זה לא בא אלא רק כתורת לימוד זכות והוא נובע מחולשת הדורות. אבל לפי מה שהתבאר לעיל (סי' ט) ברור שצריך להשתדל להיותן עליו כל היום, ובודאי שצריך להיותן עליו בשעת ק"ש ותפילה. ואם הוצרך לקרוא קריאת שמע בזמנה לפני שקורא בסדר התפילה, צריך להתחזק ולהניח תפילין באותה קריאה.

סיכום להלכה ולמעשה

מצוה להניח תפילין כל היום, ובשעת ק"ש ותפילה זו חובה גמורה משום שבדרך כלל בזמנים אלו אין שום מניעה לקיים את מצוות תפילין, ומשום שאלו זמנים קבלת עול מלכות שמים. ואין בזה חילוק בין תפילת שחרית לתפילת מנחה, ובאמת אחרונים רבים עוררו להנחת תפילין במנחה¹⁴. מלבד זאת יש בשעת ק"ש

---

14. שו"ת הרמ"ע מפאנו (סי' ל): "תשובה להנחת תפילין במנחה. לא דיינו שמצות תפילין רפויה היא בידנו משנים קדמוניות אלא שקמו מן המוחזקים בחכמה וחסידות להפריע את העם ממנה בשעת התפלה, ותשובתנו אליהם וכו', כל אדם המוני שיהיה או תלמיד אם אין לבו פנוי לתפילין אף מנחה לא יתפלל, כי התפלה צריכה נקיות הגוף וטהרת המקום וזוך הלב הרבה יותר מן התפילין וכו'. כללא דמלתא, אם יאמר לכם יהושע בן נון מפומיה ובלבד מסברא שלא להניח תפילין במנחה, בכגון זה לא אמרה תורה אליו תשמעון, והמונע רבים מעשות מצוה ומבקש טצדקי למפטר נפשיה צריך כפרה ודאי", והובא במג"א (סי' לו סק"ב) ובא"ר (שם סק"ב); סדר היום (סדר מנחה): "ואם הוא אדם ראוי והגון ראוי שיתעטף בציצית ויניח תפילין גם במנחה"; ראשית חכמה (שער הקדושה פ"ד ד"ה ופרשו בתקונים): "וכבר נתפשט המנהג בארץ ישראל ללבש תפילין אפלו בתפלת

גם חומרה נוספת שאם אדם לא מניח תפילין באותה שעה, הרי הוא כמעיד עדות שקר בעצמו. אם הוא מתכוון לצאת ידי חובת ק"ש בזמנה בקריאת הפסוק הראשון שלפני הקרבנות, מוטלת עליו אותה חובה וקיימת אותה חומרה, ואין הוא יכול להיפטר בזה שהוא יניח תפילין מאוחר יותר. ובשעת הדחק אפשר לסמוך על הראשונים המחייבים הנחת תפילין רק כשקורא את כל הפרשה הראשונה. אבל אין אפשרות לקרות את כל הפרשיות (או אפילו רק את הפרשה הראשונה) בלי תפילין ולסמוך על כך שאחר כך יניח תפילין ויקרא ק"ש עם הציבור. ומותר לקרוא ק"ש בלי תפילין כשהוא אנוס וכגון שהתפילין אינן מצויות לו באותה שעה, ואם ימתין להן יעבור הזמן, או שאינו יכול לשמור על גוף נקי.

המנחה, וכן ראוי לנהג; של"ה (מסכת חולין נר מצוה אות כג): "וכן נוהגין תפוצות ישראל בכל מלכות ישמעאל, על כן צריך ליזהר בזה, ועל כיוצא בזה הזהיר יהודה בן תימא (אבות פ"ה מ"ב) שיהיה עז כנמר ויעיז פנים כנגד המלעיגים ואל ימנע מלעשות המצוה"; תשובות והנהגות (ח"א סי' נא): "ויש מקומות בארץ ישראל עם מנין מיוחד שמניחים כל יום תפילין למנחה (חוץ מע"ש), ולדעתי זהו תיקון גדול מאד, וזכות מצות תפילין רבה מאד להגן על הזהיר להניחן וזהיר בקדושתן, והלואי שהמנהג יתפשט ויהיה בזה ברכה מרובה מאד (רק יזהרו בקדושתן לא להפיח ולא לדבר דברי הבל) ומיהו לפעמים צריכים לדון שמא יש בזה יוהרא, שמחזיק בחסידות בבית הכנסת שאין נזהרין בזה. וראיתי יחידי סגולה מגאוני ישראל זצ"ל כמו מרן הגר"ז סולובייצ'יק זצ"ל (הגאב"ד דבריסק) שדקדק מאד לעצמו להניח טלית ותפילין בצינעא לעצמו כל יום לתפלת מנחה"; ובקובץ מבקשי תורה (ח"ב עמ' תשלח) העיד שהגרא"י פינקל ראש ישיבת מיר נהג להניח תפילין במנחה. ואחרונים נוספים כתבו להניח במנחה תפילין דר"ת או תפילין דשימושא רבא (שער הכוונות ריש דרוש ו, רדב"ז ח"ו סי' ברעו, ברכ"י סק"ב-סק"ג, בא"ח ש"ר ויקהל אות ו' וש"ש ויקרא אות יח, ועוד).